

„Nagy erők, kevés méltó alkotás, úgyszólván semmi siker!” 1913-ban Babits Mihály ilyen szigorúan állította ki a magyar irodalom világirodalmi számláját. Mérlegét a múlttól nyilvánvalóan a változtatás sürgető igényével készítette el. Lehet, indokolatlanul kemény ez az ítélet, ha költészetünkre és prózánkra vonatkoztatjuk, de talán nem érdektelen eltűnődni azon, nem több joggal képviselhetne volna-e Babits ezt a kérlelhetetlenséget, ha a magyar irodalomtörténet-írást próbálja a külföld szemével nézni. Noha régebbi kutatásunk nemzetközi hatásának viszonylagos csekélységét jórészt nyelvünk elszigeteltségével lehet magyarázni, aligha egészen méltánytalan azt állítanunk, hogy jószerivel nem akadt hazai értekező, aki – például Ingardenhez vagy Mukařovskýhoz hasonlóan – döntő módon indította volna el az irodalom szemléletének átalakítását. Voltak ugyan jelentős irodalmárok, akik tevékenységüknek pillanatnyi hatásával nem törődve új utat kerestek a költészet mibenlétének meghatározásához, de munkásságuk általában nem talált alkotó továbbfejlesztőre. A magyar irodalomtörténet és kritika történetét inkább a kezdeményező erejű mozgalmak hiánya, mintsem megléte jellemezte.

Németh G. Béla ennek a hiálynak a megszüntetésére vállalkozott. Még nem lehet bizonyosan eldönteni, méltók lesznek-e közvetlen és közvetett tanítványai az általa megfogalmazott eszményhez, azt viszont már ma is lehet látni, hogy miközben szervesen kapcsolódott Arany, Péterfy és Babits, sőt bizonyos tekintetben Horváth János tárgyyszerű tanulmányírói örökségéhez, iskolát teremtett a magyar irodalomtörténet-írásban. A magyar irodalmárok középső nemzedékének számos tagja vallja magát az ő tanítványának. Olyanok is az ő munkáit tekintik irányadónak, akiknek nézetei lényegesen különböznek egymástól vagy akiket a szó szoros értelmében soha nem oktatott. Tankönyvekben és népszerűsítő előadásokban éppúgy érezhető tevékenységének szelleme, mint középiskolai tanárok óráin. Sőt, hatása az irodalom kutatásának kereteit is meghaladta azután, hogy intézmények vezetésével bízták meg. Példája más területek művelőit is saját szempontjaik felülvizsgálatára készítette. Jellemző, hogy a hatvanadik születésnapjára készült kötetnek a szerzői között a néprajz, a történettudomány, a klasszika-filológia és a művészettörténet kutatói egyaránt megtalálhatók.

Meglehetősen későn kapott hivatalos elismerést. Csak negyvenéves korában lett oktató az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, ahol 1981-ben az akkor új Művelődéstörténeti Tanszéket bízták rá, vagyis nem a 19. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéket, amely addigi munkássága alapján megillette volna. A szükségből erényt csinált, és egy évtizedekkel korábban megszüntetett tevékenységi irány folytatására mutatott példát, új lendületet adva a kutatás különböző ágainak, egyszersmind arra

figyelmeztetve, hogy az alkotó szellemtől idegen az ismeretek felparcellázása, hiszen minduntalan különböző szempontokat kell egymásra vonatkoztatnia. Poétika nem létezhet szociológiai, lélektani, művelődés- és gondolkodástörténeti távlat nélkül.

Mielőtt még alkalma lett volna intézmények vezetésére, 1968-tól olyan megbeszéléseket rendszeresített, amelyek biztosították a fiatal kutatóknak azt a szakmai továbbképzést, amelynek hivatalos föltételei akkor még hiányoztak. Akiknek megadatott a lehetőség, hogy részt vegyenek a késő estékbe nyúló szenvedélyes vitákon, valóban egy életre szóló eligazítást kaptak. A mai doktori iskola nem ismeri a vezetőnek azt a hihetetlenül szenvedélyes szigorát és időt nem kímélő, önzetlen fáradozását, amellyel ő e nem hivatalos szemináriumot irányította. E sorok írója sem a Rákóczi Gimnáziumban, sem a pesti bölcsészkaron nem volt Németh G. Béla növendéke, mégis egyértelműen neki köszönheti, ha bármi eszébe jut az irodalomról, ami talán mások számára is tanulsággal szolgálhat. Tőle lehetett megtanulni, hogy az eszmetörténet nem pótolhatja a műalkotások vizsgálatát, s az irodalmárnak szakítania kell a pozitivistá ábránddal, mely szerint adott tények megtalálása a cél. Arra igyekezett ösztönözni a fiatalokat, hogy általában bölcséleti, különösen pedig történet- és nyelvfilozófiai kultúra megszerzésére törekedjenek, mert a keresés, a tanulásra készség, a lényeges kérdések iránti fogékonyság, a nyitottság a lét értelmezésére vonatkozó föltevésekkel szemben nehezebb feladat elé állítja őket, mint adatok birtoklása és ügyes elrendezése. Nem elemzésre, de értelmezésre serkentett, azzal a meggyőződéssel, hogy semmiféle vizsgálódás nem létezhet kimondott vagy kimondatlan előföltételek nélkül, és kezdettől fogva egyenrangú félként fogadta el mindazokat, akikkel párbeszédet folytatott. Hozzásegítette növendégeit végső szókincs kialakításához, határozott gondolatmenet kifejtéséhez, ám egyszersmind teljes önállóságra biztatta őket. Őva intett nemcsak a fogalmak meghatározásától idegenkedő élménybeszámolóknak a *Nyugat* némely esszéírói óta sokak által képviselt hagyományától és a marxista Lukácsnak a huszadik századi irodalmat erősen torzító örökségétől, de az angolszász empirizmus vagy francia strukturalizmus divatszerű elfogadásától is. Hatását nehéz jellemezni, mert az a gondolat vezette irányító tevékenységében, hogy a szellemi munkálkodás korábban föl nem vetett kérdések megfogalmazását jelenti, ennyiben eleve kizárja annak a lehetőségét, hogy a tanítvány úgy kövesse a mesterét, ahogy a természettudomány vagy a technika művelésében lehetséges. „Fragen gibt es nicht wie Schuhe und Kleider oder Bücher” – ahogyan a gondolkodó írta, akinek olvasására Németh G. Béla bátorított.

Első tanulmánya 1951-ben jelent meg, kötetei hosszú sora azonban csak 1970-ben kezdődhetett el, miután már abban a mintegy húsz ívnyi terjedelmű részben a múlt értékeinek döntő átértékelését körvonalazta, amely a Sötér István szerkesztette *A magyar irodalom története* 1965-ben kiadott negyedik kötetéhez járult hozzá. A *Mű és személyiség* című első tanulmánygyűjteményében a 19. századi magyar irodalom eredeti kutatójának és a nagy hagyományú irodalomtörténeti jellemkép alkotó továbbfejlesztőjének bizonyult. Második önálló könyve, a *Tragikum és történetfelfogás* (1971) egy indokolatlanul feledésbe merült, rendkívül lényeges múlt század végi vita méltatása, melyet utóbb két korszakmonográfia követett, a *Türelmetlen és késlekedő*

félszázad (1971) és a több évtized munkáját összefoglaló *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában* (1981). Legalább három területen alkotott maradandót: Arany János értekező műveinek kritikai kiadását ő készítette el és a múlt század második felében megjelent magyar folyóiratok földolgozójaként filológiai alapkutatót végzett; a *11 vers* (1977), a *7 kísérlet a kései József Attiláról* (1982) és a *Babits, a szabadító* (1987) a versértelmezés új módszerének kialakításáról tett tanúságot, nélkülözhetetlen segítséget adva ezáltal a tanároknak; a *Létharc és nemzetiség* (1976) és a *Küllő és kerék* (1981) tanulmányaival pedig a magyar művelődéstörténet megújítását kezdeményezte.

Az említett munkák szerzője elméleti szempontok iránt fogékony s bölcséleti indíttatású történész, ki tévedhetetlenül tudja azonosítani a költői hanghordozást s a szöveg tagolását, tökéletes biztonsággal képes eldönteni valamely vers vagy novella művészi értékét, és csalhatatlanul állapítja meg, akad-e benne olyan részlet, amely hangzatosság, kimódolt, pusztán díszítő jellegű vagy egyszerűen idegen a választott hangnemtől. Úgy fogja fel a költészetet, mint a lét értelmezését – „als Wortwerden des Seins” –, és nemzeti irodalmunkat mindig összehasonlító távlatból vizsgálja. Társszerzője volt annak a Klaniczay Tibor szerkesztette magyar irodalomtörténetnek, mely angol, francia s német nyelven is megjelent, és több német kiadványba írt fejezeteket, illetve tanulmányokat. A magyar mellett a német irodalomnak is értő olvasója – könyvei közül *Az egyensúly elvesztése* (1978) az alkatahoz olyannyira közel álló német romantikával foglalkozik. Kutatásának jelentős eredményei között tartható számon, hogy előtérbe állította Arany János líráját, minden elődjénél alaposabban dolgozta föl Arany László, Asbóth János és Péterfy Jenő munkásságát, a *Századutóról – századelőről* (1985) tanulmányaiban újraértékelte a 19–20. század fordulójának magyar novelláit, versmagyarázataiban pedig különösen Kölcsey, Arany, Babits, Kosztolányi, József Attila, Radnóti és Pilinszky költeményeinek adta újszerű értelmezését. *Az önmegszólító verstípusról* és a *Még, már, most* című tanulmányáról túlzás nélkül állítható, hogy az elmúlt évtizedek magyar irodalomkutatásának legmaradandóbb teljesítményei közé tartozik. Aligha lehet ma úgy írni valamely költeményről Magyarországon, hogy ne kerülnénk óhatatlanul is az ő vizsgálati módszerének, sőt szóhasználatának a hatása alá.

Terjedelmes életművéből itt még az önálló köteteket sincs mód számba venni, nem is szólva idegen nyelven kiadott értekezéseit, irodalmi s képzőművészeti bírálatait, valamint az általa szerkesztett könyveket. Ez utóbbiak közül hadd említsem tanítványainak Arany nagykőrösi lírájáról készített dolgozatainak gyűjteményét, mely *Az el nem ért bizonyosság* (1972) címmel jelent meg. *A magyar sajtó története 1867–1892* (1985) Kosáry Domokossal együtt szerkesztett két kötetét, valamint a *Forradalom után – kiegyezés előtt* (1988) című vállalkozást, mely átfogó képet adott az önkényuralom korának művelődéséről. Legújabb, húsz ívnyi terjedelmű könyvét a Balassi Kiadó adja közre.

A 19. és 20. századi magyar irodalom egészére kiterjedő munkássága alapján a legjelentősebb élő társadalomtudósaink egyikének nevezhetjük. Életműve még lezáratlan; sorra jelennek meg újabb tanulmányai. Visszatérvén az Irodalomtudományi

Intézetbe, mellyel kapcsolata soha nem szakadt meg, jelenleg a *Magyar Csillag* anyagát dolgozza fel a kritikátörténet számára. Miközben egyre többen térünk át a számítógépes fogalmazásra, ő megőrizte az írásnak a kézművességre emlékeztető hagyományát és ellenállt a stílus egyéni jellegét óhatatlanul is veszélyeztető modern technika kísértésének. Már szinte bizonyos, hogy teljesítménye összehasonlíthatatlanul szélesebb körű, sokoldalúbb, terjedelmesebb és önállóbb, mint azoké, akik a példáját próbálják követni, pedig ez utóbbiak pályafutása sokkal szerencsésebben kezdődött: korán alkalmuk nyílt külföldi utazásra, és sokkal kevésbé érték őket politikai támadások. Lehet, hagyományteremtő ereje legalábbis részben kihasználatlanul maradt, ám ez csakis az ő szellemi fölényét és annak a gondolatnak igazságát bizonyítja, melyet Schopenhauer ekként fogalmazott meg: „Das Leben ist ein Geschäft, das seine Kosten nicht deckt.”